

Kunskapshistoria, idéhistoria och annan historia: En översikt i skandinaviskt perspektiv

AF ANTON JANSSON & MARIA SIMONSEN

SLAGMARK #81
SIDER: 13-30

INLEDNING

När Immanuel Kant mot slutet av sin *Kritik der reinen Vernunft* ställer upp de tre frågor som sammanfattar hans filosofiska projekt inleder han med frågan om kunskap – *Was kann ich wissen?* – Vad kan jag veta? (Kant, 1911, s. 522).¹ Väckt ur sin ”dogmatiska slummer” av David Humes skeptiska filosofi var för Kant frågan om vetandet eller kunskapen helt central. Och det gällde förstås inte bara för honom. En idéhistoriker behöver knappast upplysas om kunskapens roll för mänskligheten, eller om hur viktig den ibland desperata frågan om vad vi egentligen säkert kan veta har varit genom idéhistorien.

Försök att etablera säkra fundament för kunskapen är alltså grundläggande för filosofi- och idéhistoriker. En idéhistorisk ingång handlar ju dock inte främst om att slå fast idéers giltighet, utan att undersöka hur och varför idéer gör sig gällande – hur de uppstår, tar plats och får betydelse är mer intressant än om de är sanna (Thorup, 2019, s. 86). När frågan ”Vad kan jag veta?” historiseras blir den en fråga om vad människor tror sig ha kunnat veta genom historien och varför. Hur epistemologisk visshet uppstår, legitimerats och ifrågasatts är viktiga frågor. Men filosofisk strävan efter sådan visshet är inte heller det enda historiskt intressanta med kunskap.

Man kan också se det ur ett än bredare perspektiv. Kants, Descartes, Platons och andras filosofiska frågor om vad kunskap egentligen är, och hur vi kan veta att vi äger den, är historiskt sett inget som gemene man har befattat sig med till vardags.

De flesta människor har haft, använt, omvärderat eller aggressivt försvarat kunskap utan att ha haft varken lust eller möjlighet att teoretiskt etablera en solid epistemologisk grund för den kunskap de tagit för given. Men kunskapens betydelse är inte mindre för det. Kunskap är socialt och kulturellt avgörande i alla mänskliga samhällen, inte bara de så kallade kunskapssamhällen vi sägs ha levt i under det senaste halvsekle (jmf Blair 2010). Det gäller oavsett om man fokuserar på vetenskaplig kunskap om hur universum fungerar, teknisk kunskap som har betydelse för ekonomisk eller militär utveckling, samhällelig kunskap som behövs för att styra en stat, eller praktisk kunskap som människor använder i sina dagliga liv.

Historiker av olika schatteringar, inte minst idéhistoriker, har länge vetat detta och på olika vis fascinerats av den mänskliga kunskapens historia. Samtidigt har det under det nya seklet – särskilt under 2010-talet – talats om kunskapshistoria som ett nytt forskningsfält. I den här artikeln ska vi teckna konturerna av det som har framträtt med anspråk på att vara ett nytt fält, och särskilt relatera detta till vetenskapshistoriska och idéhistoriska forskningstraditioner. Syftet är att komplettera och fördjupa det här numrets förord och på så vis också bättre kontextualisera numret i sin helhet, genom att ge en något bredare översikt över de diskussioner och anspråk som finns kring kunskapshistoria för tillfället.

Jämförelsen med idéhistoria fokuserar vi på i slutet av texten. Innan det introducerar vi fältets framväxt och några av dess nyckelbegrepp och -perspektiv. Vi tar också upp något av den kritik som lyfts i diskussioner av fältet. Perspektivet är skandinaviskt, och till det finns flera anledningar. För det första är det innevarande tidskriftsnumret skandinaviskt, med författare från både Danmark, Norge och Sverige. För det andra har mycket kunskapshistoria gjorts i skandinaviskt samarbete. För det tredje är frågan om relationen mellan kunskapshistoria och idéhistoria en särskilt skandinavisk fråga, då idéhistorieämnet är unikt institutionaliserat i Skandinavien, men med vissa skilda utvecklingslinjer i de olika länderna. På så vis är Skandinavien komparativt intressant.

KORT OM FORSKNINGSFÄLTET, MED FOKUS PÅ SKANDINAVIEN

Under 2010-talet började kunskapshistoria att utkristallisera sig som ett nytt forskningsfält. På engelska och tyska går fältet under beteckningarna *history of knowledge* och *Wissensgeschichte*, och på de skandinaviska språken brukar det kallas kunskaps-

historia, *videnshistorie* och *kunnskapshistorie*. Mer eller mindre fasta forsknings-sammanhang har etablerats för detta i bland annat Zürich, Washington och Lund. På Lunds universitet formaliserade man under våren 2020 den verksamhet som redan bedrivits på Historiska institutionen sedan 2014 och skapade LUCK – Lund Centre for the History of Knowledge.

Att kunskapshistoria håller på att ta mer beständiga former som forskningsfält finns det internationellt flera andra tecken på. *Journal for the History of Knowledge*, sprungen ur Nederländerna, börjar utkomma 2020, och kompletterar sålunda den amerikanska tidskriften *KNOW: A Journal on the Formation of Knowledge* på den kunskapshistoriska tidskriftsmarknaden. Andra tidskrifter visar intresse; bland annat kommer under 2020 ett temanummer om kunskapshistoria i ansedda *History and Theory*. På förlaget Routledge började man under 2019 ge ut bokserien ”Knowledge Societies in History”, som kommer att samla och ge ut forskning om kunskapens samhällsroll genom historien. En liknande bokserie – ”Studies in the History of Knowledge” – är 2020 under uppstart hos Amsterdam University Press.

I Skandinavien har kunskapshistoria mest tydligt etablerat sig på den historiska institutionen vid Lunds universitet, där det växt fram ur en kulturhistorisk forskningstradition. Företrädare därifrån har också i samband med några utkomna publikationer beskrivit fältets framväxt, både internationellt (Östling, Larsson Heidenblad et al, 2018) och lokalt (Östling, Larsson Heidenblad et al, 2020). Miljön i Lund har dock också växt fram i tandem med ett norskt sammanhang, inte minst genom samarbetet mellan Johan Östling i Lund och den under vintern 2020 tyvärr allt för tidigt bortgångne Erling Sandmo i Oslo (Holmberg, 2018). Även i Danmark har det börjat talas om *videnshistorie*, bland annat i tidskrifterna *Kulturstudier* och *Temp – tidsskrift for historie* och nu alltså även i detta temanummer av *Slagmark* (Andersen, Lind Christensen et al, 2019; Simonsen & Skouvig, 2019). Också på konferenser, internationella såväl som skandinaviska, har kunskapshistoria börjat få en synlig plats. På nationella och mellanskandinaviska historikermöten ses sessioner och presentationer som i titeln innehåller beteckningen kunskapshistoria allt oftare.

Det skandinaviska är inte bara tre parallella spår, utan snarare kan det sägas vara en sammanflätad utveckling. Det svensk-norska samarbetet har redan nämnts och det har bland annat resulterat i antologin *Circulation of Knowledge*, som även inkluderade författare från Finland (Östling, Sandmo et al, 2018). Liknande kopplingar finns längs en svensk-dansk axel – ett samarbete mellan Köpenhamn och Lund har

lett till att en ny pan-skandinavisk antologi om efterkrigstidens kunskapssamhällen ser sitt ljus under 2020 (Östling, Olsen et al, 2020).

På så vis har fältet varit skandinaviskt integrativt, det vill säga, det har inneburit att man mötts över landsgränser. Men, det har också påpekats att det i det kunskaps-historiska fältet funnits vetenskapligt integrativa ambitioner, alltså att fältet kan erbjuda en möjlighet för tvärvetenskapliga möten över period- och ämnesgränser. Kunskapshistoria har hittills mindre varit ett snävt intresseområde för specialister och mer skapat en plattform där forskare från olika ämnen, traditioner och discipliner kunnat mötas (Östling & Larsson Heidenblad, 2020). Det är också något vi ska återkomma till i slutet av den här texten.

KUNSKAPSHISTORISKA PERSPEKTIV OCH BEGREPP

Förutom skildringar av fältets framväxt finns det ett stort antal texter som försöker slå fast, eller i alla fall diskutera och reflektera över vad kunskapshistoria är, kan eller bör vara. Meningarna går – som meningar så ofta gör – isär, men håller sig ofta kring några återkommande teman. Diskussionerna handlar om centrala teoretiska begrepp och perspektiv, om vad studieobjektet egentligen är, samt om relationen till andra närliggande forskningsfält.

Ett begrepp eller perspektiv som fått mycket uppmärksamhet är cirkulation. Cirkulation eller rörelse är något som många kunskapshistoriker tagit fasta på i sina presentationer av fältet (Lässig, 2016; Östling, Larsson Heidenblad et al, 2018; Andersen, Lind Christensen et al, 2019). Poängen med cirkulationsperspektivet är att bryta upp enkla diffusionsmodeller som ser kunskap som definierat av centrum-periferi, sändare-mottagare, eller producent-konsument, där det första ledet är det primära, ursprungliga och aktiva och det andra är sekundärt och passivt. En dikotom syn, menar också många, har lett till att man övervärderar de centrala aktörerna i det historiska studiet av kunskap. I stället är det av intresse att både se hur kunskap ofta uppstår i interaktion mellan centrum och periferi, samt tona ner frågan om kunskapens ursprung och produktion till förmån för hur kunskap rör sig och blir – eller upphör att vara – samhälleligt relevant. I detta finns även en tanke om att kunskap inte är något statiskt, och att det är historikerns uppgift att undersöka kunskapens transformering när den rör sig, eller inte rör sig, mellan olika

samhälleliga och vetenskapliga sfärer (Raj, 2013; Östling & Larsson Heidenblad, 2017; Kärnfelt, 2018).

I cirkulationsperspektivet ingår därtill en breddning från vad som kanske kan ses som en mycket traditionell vetenskapshistoria där vetenskapsmän isolerade i sina laboratorier och intellektuella ensamma på sina skrivkammare, någonstans i västvärlden, varit det som presenterats och analyserats. I stället rör sig intresset kring kunskapens ständiga formering och omformering i en samhällelig process av kommunikation och cirkulation. Det här innebär också att man söker att inkludera och ta fler kunskapsaktörer i beaktande än de berömda vetenskapsmännen och professorerna (se t ex Andersson Burnett, 2014).

Här ska påpekas att cirkulationsperspektivet inte är något som har uppstått i och med det explicita formulerandet av kunskapshistoria som fält under 2010-talet. Snarare kan man betrakta det som att det är något som funnits i det vetenskapshistoriska fältets utveckling och inkludering av mer kulturhistoriska och sociologiska perspektiv (Secord, 2004); parentetiskt kan också nämnas att teorier om cirkulation och kretslopp länge varit en del av det bokhistoriska forskningsfältet (Bellingradt & Salman, 2017). Ett sätt att se på kunskapshistoria är då att det är en sorts ombenämning av vetenskapshistoria *post factum*. Så kan man i alla fall tolka Lorraine Daston, som är en av de vetenskapshistoriker som varit med i diskussionerna kring kunskapshistoria. För henne tycks den nya beteckningen kunskapshistoria vara en möjlighet dels att fortsätta göra upp med en problematisk ofta progressivistisk om inte till och med teleologisk syn på den moderna västerländska vetenskapshistorien, dels att kunna göra så att den vetenskapshistoriska traditionen kan gifta sig än bättre med andra historievetenskapliga strömningar, som humanioras historia (Daston, 2017). På så vis har också vetenskapshistoriker mer och mer börjat tala om att det är kunskap och inte den snävare naturvetenskapen (*knowledge* och inte *science*) som är deras undersökningsobjekt (jmf Bergwik 2016; Kärnfelt, 2018).

Förutom att kunskapens cirkulation har funnits med i många av de tidiga diskussionerna, så har förstås också själva kunskapsbegreppet varit centralt. Om fältet nu studerar kunskapens historia – vad är då kunskap? Den klassiska filosofiska definitionen av kunskap, som rättfärdigad sann tro (*justified true belief*) är inte särskilt intressant för historiker, då en historiker rimligen bör undvika att vara domare över vilken kunskap som är legitim, och i stället fråga sig vad som räknats som kunskap i skilda historiska kontexter. Kunskap får så oftast en mer historistisk och sociologisk

förståelse än en filosofisk. Samtidigt finns det anledning att inte heller nöja sig med definitionen att kunskapshistorikern studerar det som ansetts vara legitim kunskap i en viss kontext. Dels för att det inte alltid är helt självklart i källorna, och att det ofta pågått definitionskamper om vad som räknas som kunskap, dels för att mycket saker som med fog kan hävdas vara en form av kunskap i andra tider utdefinierats – exempelvis praktiska former av kunskap som varit viktiga för lågstatus-grupper som tjänstefolk eller kvinnor (Mulsow & Daston, 2019, s. 161, 174). Även här kan sägas att detta – en breddad syn på kunskap, särskilt ett understrykande av vikten av praktisk och förkroppsligad kunskap – är något som funnits i utvecklingen inom vetenskaps- och medicinhistoria och bidragit till diskussionerna kring det kunskapshistoriska fältet (se t ex Leong 2008; Smith 2016).

Östling föreslog i en introducerande artikel till fältet att kunskap ”i en mycket generell mening [kan] förstås som en välgrundad och välbestämd föreställning om ett visst förhållande eller sakläge” men att man bör vara försiktig med att låsa sig vid en viss definition (Östling, 2015, s. 116). I de antologier som Östling senare har redigerat tillsammans med sina kollegor från Lund har det också snarare understrukits hur det inte finns någon definition som passar alla och att forskare inom kunskapshistoria använder analytiska begrepp mångfaldigt, kanske till och med på motsäggande vis (se t ex Östling, Larsson Heidenblad et al, 2020, s. 15). Med den inklusiviteten finns det förstås många fördelar, men riskerna är också uppenbara: som Daston pekat ut kan definitionsmässig inklusivitet få till följd att man till slut kommer fråga sig huruvida det egentligen finns något som *inte* kan räknas som kunskap. Kunskapshistoria kan då riskera bli arbiträrt och konturlöst (Daston, 2017, s. 143; Mulsow & Daston, 2019, s. 174, 179; Bergwik & Holmberg, 2020, s. 287-292).

Dock: i ärlighetens namn är en lyckosam forskningspraktik inte alltid beroende av att det finns en teoretiskt elegant och logiskt oantastlig definition av själva beteckningen på forskningsinriktningen. Poängen med att det finns olika strömningar och fält inom det vetenskapliga studiet av vårt förflutna är väl att perspektiven därmed blir mångfaldiga och att skilda fält riktar sökljuset på något olika saker, oavsett om det gäller väldigt breda historievetenskapliga trender som socialhistoria och kulturhistoria eller något snävare fält som känslöhistoria och genushistoria. Gällande kunskapshistoria betyder det då inte bara att man undersöker kunskap som objekt i stället för, säg, känslouttryck eller könskonstruktioner, det kan också innebära att forskningen om andra ämnen genomlever en ny vändning. Ett kunskaps-

historiskt perspektiv kan betyda att man angriper tidigare betraktade studieobjekt genom ett slags kunskapens prism, frågar sig vilken betydelse kunskap har för olika historiska fenomen och aktörer och därmed närmar sig dessa något annorlunda än man annars skulle gjort.

För även om vetenskapshistoriker menar att tankar om cirkulation och breddning av aktörskap och studieobjekt inte är något nytt, så kanske man kan säga att vetenskapshistoriker kommer från ett sammanhang där det primära kunskapsintresset och kunskapsobjektet trots allt varit vetenskap eller kunskap. För att ta svensk (idéhistorisk) vetenskapshistoria som exempel, så har man där länge varit framgångsrika med att inkludera perspektiv som medialitet, cirkulation och breddat aktörskap i sin praktik, men det går att hävda att det är tydligt att det ursprungliga och centrala intresset oftast ändå rört sig kring mer eller mindre vetenskaplig kunskap, även när det handlat om dennas sociala och kulturella sidor och hur den interagerat med andra sfärer (Ekström, 2004; Bergwik, 2016; Pedersson, 2017; Kärnfelt, Grandin, & Jülich, 2018).

Och nog kan man skönja en något annan inriktning bland många av de forskare som identifierar sig som kunskapshistoriker: en tendens att försöka närma sig andra, ofta kanske redan studerade objekt, men använda det kunskapshistoriska prisma för att kunna bearbeta och analysera dessa på nya vis. Det kan då handla om att undersöka och bättre försöka förstå ett tyskt hov under tidigmodern tid (Mulsow & Daston, 2019), migration och migranternas livsvärldar (Lässig, 2016; Lässig & Steinberg, 2017), finansialiseringen av människors vardag under sent 1900-tal (Larsson Heidenblad, 2020), konfessionskulturer i det postreformatiska Europa (Brilkman, 2020) eller 68-rörelsens funktion som motoffentlighet (Svensson, 2020). Det blir på så sätt möjligen tal om en ny samhällelig historia; även om det vetenskapshistoriska forskningsfältet breddats, är det nog tveksamt om de nämnda exemplen hade kunnat publiceras i, säg, den vetenskapshistoriska tidskriften *Isis*. Detsamma kan nog sägas gälla för dem som understrukit att kunskapens historia inte bara bör skrivas på en samhällelig nivå, utan även på en livsvärldsnivå där kunskapen kan bli en ny vinkel för att förstå människors vardagspraktiker (Nilsson Hammar, 2018).

Den utvecklingen blir intressant att följa om nu kunskapshistoria ska kunna etablera sig som inte bara en uppdaterad vetenskapshistoria under ett halvnytt namn, utan också en kvalitativt ny forskningspraktik och -inriktning, som många av kunskapshistoriens förespråkare har som ambition (Dupré & Somsen, 2019). Över hu-

vud taget kan det understrykas att det handlar om utvecklingar att följa, för diskussionerna om vad cirkulation, kunskap etc faktiskt betyder inom fältet är långt ifrån avslutade, liksom det kan behövas fler empiriska studier för att bilden av fältet helt ska klarna.

OM KUNSKAPSHISTORIA OCH SKANDINAVISK IDÉHISTORIA

Kunskapshistoria kommer alltså ofta med pretentioner på att vara något nytt. Och frågan när något nytt dyker upp blir förstås hur detta nya förhåller sig till det gamla, till det som redan existerar. Vi har redan kommit in på förhållandet mellan kunskapshistoria och vetenskapshistoria och det är denna relation som varit mest omtalad internationellt. I ett danskt sammanhang har Maria Simonsen och Laura Skouvig diskuterat relationen mellan kunskapshistoria och bokhistoria, samt kunskapshistoria och informationshistoria. De pekar på att det finns likheter och överlappningar mellan fälten. Exempelvis finns affiniteter mellan cirkulationsbegreppet och den bokhistoriska kretsloppsmodellen, samt mellan kunskap och information som analytiska begrepp (Simonsen & Skouvig, 2019; Skouvig, 2020).

I ett skandinaviskt sammanhang, och särskilt för denna tidskrifts vidkommande, är dock förstås den stora frågan: hur förhåller sig kunskapshistoria till idéhistoria? Idéhistoria kan förstås som ett internationellt ämne och forskningsfält, på engelska då kallat *history of ideas* eller idag framför allt *intellectual history*, men det är ett ämne som i ett internationellt hänseende faktiskt är unikt institutionaliserat i Skandinavien. Detta gäller särskilt i Sverige där ämnet finns på alla stora lärosäten, till skillnad från i Danmark och Norge där det – om än stabilt och sedan länge – framför allt finns i Århus och Oslo (Grumsen & Hjermitsev, 2007, s. 98-101; Goering, 2017, s. 25-27; Jansson, 2019).

Att jämföra kunskapshistoria med *intellectual history* internationellt är en sak – och det har exempelvis den amerikanska idéhistorikern Suzanne Marchand gjort på ett förtjänstfullt sätt och menat att även om hon sympatiserar med kunskapshistoria och förblir i dialog med fältet, så fortsätter hon vara *intellectual historian* (Marchand, 2019). Men här rör det sig om en något annan sak, att reflektera över kunskapshistorias relation till de faktiskt institutionaliserade disciplinerna idéhistoria i Skandinavien. Därför kan det vara på sin plats med en kort karaktärisering av vad som kännetecknat de skandinaviska idéhistorieämnena. För även om det finns ett

internationellt idéhistoriskt fält, får forskningspraktiker alltid nationella färgningar, inte minst om ämnen institutionaliseras och därigenom får möjlighet att utvecklas över tid. Översikten som här ges bygger på några existerande introduktioner och historieskrivningar och blir förstås just översiktlig; det finns inte utrymme att på djupet kartlägga eller redovisa alla aspekter av de idéhistoriska forskningstraditionerna i de olika länderna.

I Danmark grundlades ämnet idéhistoria i Århus 1967, då teologen Johannes Sløk kallades till en professur och Institut for Idéhistorie upprättades. En slags allmänbildande ansats med studier av de kanoniserade västerländska tänkarna hörde till fundamenten i det nya ämnet, något som dock kom att skifta ganska snart, då marxismen fick en helt central ställning på institutet under framför allt 1970-talet. Marxismen tappade dock något av sin särställning, disciplinen har breddats; ett exempel är hur den ledande forskaren efter Sløk, Hans-Jørgen Schanz, utvecklade sina intressen från marxistisk kapitallogik till en filosofiskt inspirerad modernitetsanalys. Efter några magra år på 1980-talet har idéhistoria i Århus visat sig mycket livskraftigt och kunnat inkludera fler ämnesområden, inklusive viss vetenskapshistoria (Grumsen & Hjermitsev, 2007; Thorup, 2019, s. 17-26). Om man följer Århus-professorn Mikkel Thorups karaktärisering av vad ämnet är idag, är det dock tydligt att det knyter an till internationell *intellectual history*, med inspirationsgivare som exempelvis Quentin Skinner, Reinhart Koselleck, Michel Foucault och Lynn Hunt (Thorup, 2019, s. 36-44, 93-106). I Danmark har det stannat vid att ämnet formellt finns i Århus, men som Thorup påpekat så finns det forskare vid historiska institutioner både i Århus och på andra ställen som anknyter till idéhistoriska praktiker och sammanhang.

Institutionaliseringen av idéhistoria i Norge skedde tidigare än i Danmark. 1946 gjordes Andreas Hofgaard Winsnes professur i europeisk litteraturhistoria vid universitetet i Oslo om till en professur i idéhistoria. Ett eget institut fick ämnet 1966 – innan dess satt man samman med filosofiämnet. Dock var idéhistoria under Winsnes och senare Paul Svendsen ett slags motvikt till filosofin. Man försvarade med kulturkonserverna och kristen-humanistiska förtecken den klassiska bildningens revir i förhållande till det mer positivistiska och radikala anslag som den norska filosofin fick under efterkrigstiden, främst under Arne Næss ledning. Även här skedde dock så småningom en breddning från den traditionella humanismen, bland annat med senare införanden av kritiska och postmoderna perspektiv, och under

1980-talet växte ämnet kraftigt (Davenport, Gjerpe et al, 1996; Enebakk, 2017). Så som det norska idéhistorieämnet presenterades i en nylig antologi ser man även här anknytningar till internationell *intellectual history* men med andra bredare kulturhistoriska inflytanden (Krefting, Schaanning et al, 2017). Precis som i Danmark kan man räkna forskare som inte nödvändigtvis formellt tillhör det idéhistoriska ämnet till ett slags idéhistorisk sfär – exempelvis Helge Jordheim och den ovan nämnde Erling Sandmo.

Även i Sverige fick idéhistorieämnet fast form genom att en specifik person från ett annat universitetsämne förlänades en lärostol i idéhistoria. Här rörde det sig om Johan Nordström, som blev professor i idé- och lärdoms historia – som ämnet officiellt kom att heta – vid Uppsala universitet redan 1932. Nordström var litteraturhistoriker och hade bland annat skrivit kulturhistoriskt om renässansen, men närde också ett starkt intresse för vetenskapshistoria, och knöt kontakter med George Sarton. Ämnet kom här från början därför att vara kopplat till det internationella vetenskapshistoriska forskningsfältet, även om själva de empiriska studieobjekten ofta var svenska. Idéhistoria lyckades i Sverige med något som inte skett hos de skandinaviska grannarna, nämligen att sprida sig till andra lärosäten och i det följde också en breddning, exempelvis med mer av filosofihistoria och internationella teman. Inte minst har det senare traditionellt varit fallet i Lund och i Göteborg (Andersson & Björck, 2008; Jansson, 2019).²

Idag är idéhistoria representerat vid alla större svenska lärosäten och kännetecknas av en stor mångfald; vetenskaps- och teknikhistoria är starka, men filosofi och politisk idéhistoria är också viktiga strömningar, liksom olika kulturhistoriska perspektiv. Alltså är ämnet mindre enkelt en slags nationell avdelning av internationell *intellectual history*, något som bland annat den ledande brittiska idéhistorikern Richard Whatmore konstaterade efter att han träffat teknikhistoriskt intresserade svenska idéhistoriedoktorander som till hans stora förvåning knappt kände till Quentin Skinner (Whatmore, 2016, s. 11).

I tidigare diskussioner om den skandinaviska idéhistorian har det också konstaterats att Sverige historiskt sett sticker ut något, medan norsk och dansk idéhistoria varit mer likartade. I det förra fallet har ämnet haft en starkare vetenskapshistoria och ett större fokus på nationella inhemska studieobjekt. I de senare fallen var idéhistoria mer ett humanistiskt bildningsämne som kompletterade analytisk filosofi, med ett internationellt fokus på klassiska filosofihistoriska verk och tänkare. Även

om tendenser nog funnits till breddning och ett närmande mellan de här ytterligheterna – nämnas kan att en nylig svensk översikt över idéhistoria mycket mer tar avstamp i Hegel och Nietzsche än i *history of science* (Nordin, 2011) – så är detta ändå något som spelat roll för och bestämt hur de olika nationella traditionerna kommit att utvecklas (Grumsen & Hjerimitslev, 2007, s. 118; Enebakk, 2017, s. 28-29).

Vi ser alltså att idéhistoria är skiftande mellan olika kontexter. På frågan om relationen mellan kunskapshistoria och idéhistoria behöver man väl därmed tyvärr svara ”det beror på”. Frågan blir inte heller lättare att besvara givet att den explicit benämnda kunskapshistoriska forskningen är ganska ung. Men några saker kan sägas. Ansatsen här är inte att försöka framställa någon dikotom skillnad; snarast är det nog så att kunskapshistoria och idéhistoria på många vis är överlappande, utan att för den sakens skull vara synonyma.

Som pekats ut i en kort passus om relationen mellan kunskaps- och idéhistoria är inte alla idéer nödvändigtvis kunskap, och ”idé” kan ses som ett vidare begrepp (Bergwik & Holmberg, 2020, s. 295). På detta kan finnas många exempel, ett kan vara det intresse för utopi och utopism som idéhistoriker ofta närt (se t ex Claeys, 2011). Över huvud taget är den kontextualiserande eller filosofiskt utredande intellektuella historia som gärna befattar sig med det politiska tänkandets historia något annat än hur kunskapshistoria framträder. Politisk ideologi som normativt inriktat tankearbete eller performativa politiska talhandlingar tillhör kanske inte kunskapens domän i en snävare mening. Däremot appelleras det genom den politiska idéhistorien förstås ofta till kunskap och det politiska tänkandet kan anses bli en del av en sorts kunskapstradition. Sålunda kan finnas intressanta kopplingar.

Men de mer eller mindre kanoniserade filosofernas mer eller mindre systematiska tänkande i större bokverk tycks inte vara bland kunskapshistorikers främsta intresseområden. Den typen av idéhistoria, som ofta är vad som förknippas med *intellectual history*, är starkt inte minst i Storbritannien (Whatmore, 2016; Whatmore & Young, 2016). Något liknande har också varit en stark linje i skandinavisk idéhistoria, inte minst i undervisning på grundnivå och gällande studenters intresseområden. De stora tänkarna i den västerländska idéhistorien var fundamentet i tillkomsten av ämnet särskilt i Danmark och Norge, och som Grumsen och Hjerimitslev pekat ut i sin studie av det idéhistoriska institutet i Århus har intresset av att analysera Marx, Kierkegaard, Nietzsche, Freud och Foucault fortsatt höra till hörnstenarna i det danska idéhistorieämnet (Grumsen & Hjerimitslev, 2007, s. 118-

119). Närheten till filosofin, som spelat roll för idéhistoria i Danmark, men också i någon mån i de andra skandinaviska länderna, har gett idéhistoria en filosofisk och historieteoretisk touch, som nog finns i mindre grad hos den kunskapshistoria som växt fram på historiska institutioner.³

En annan aspekt angående detta berör de perspektiv som anläggs på det historiska studieobjektet. Den språkliga vändningen, som de senaste decennierna spelat en viktig metodologisk roll i *intellectual history*, med fokus på foucauldiansk (och annan) diskursanalys, koselleckiansk begreppshistoria och skinnersk lingvistisk kontextualism (Jordheim, 2001; Thorup, 2019), tycks inte vara central för kunskapshistoriker.⁴ I stället syns (förutom cirkulation) nyckelbegrepp som materialitet, medialitet, praktiker, aktörskap och samhällseliga kunskapsarenor vara centrala för kunskapshistorisk analys. Relaterat kan man också peka på att kunskapshistoriker tycks vara mindre intresserade av kunskapens semantiska innehåll, teoretiska utsagor och interna koherens – som i alla fall en mer filosofiskt inriktad idéhistoria plägar vara (Thorup, 2019, s. 80-82) – och mer koncentrera sig på de yttre betingelserna och formerna för kunskap, samt kunskapens samhällseliga inbäddande (och det bredare än den lingvistiskt inriktade kontextualism vi finner hos till exempel Skinner).

Återigen ska påpekas att det inte är något dikotomt förhållande vi vill framställa här, de mindre textuellt och filosofiskt inriktade angreppssätten har också idéhistoriker ägnat sig åt. Som nämnts finns många ingångar till det mänskliga tänkandets historia inom idéhistorieämnet i alla tre länder. Den senaste norska antologin som presenterar ämnet inkluderar visserligen Skinner, Foucault och Koselleck som tre centrala idéhistoriska traditioner, men inte bara dem, utan den ger också ett flertal andra bredare perspektiv, inklusive visuell historia och bokhistoria som möjligheter att bedriva studier av idéers historia på (Aavitsland, 2017; Krefting, 2017).

Framför allt är det nog det svenska idéhistorieämnet som sticker ut i en jämförelse. Detta inte minst eftersom vetenskapshistoria hela tiden tillhört ämnets ryggrad i Sverige, och idéhistoriker här följt med i den vetenskapshistoriska utvecklingen, liksom bredare kulturhistoriska utvecklingar inom historieforskningen. De vetenskapshistoriskt inriktade idéhistorikerna har börjat tala om och undersöka kunskap snarare än institutionaliserad vetenskap i snävare mening och samtidigt har det funnit ett slags inre tvärvetenskaplighet inom idéhistorieämnet där vetenskapshistoriker arbetat sida vid sida med idéhistoriker av andra schatteringar, något

som nog också kunnat märkas i vissa forskningsprojekt (se t ex Holmberg, 2017). Så svenska idéhistoriker har snarast reagerat på kunskapshistoria med att säga att ”detta har vi ju redan hållit på med!” (Östh Gustafsson, 2018, s. 680). Relaterat till detta kan lyftas hur de vetenskapshistoriskt inriktade idéhistorikerna Staffan Bergwik och Linn Holmberg menat att med det kunskapshistoriska fältets anspråk på att vara något nytt riskerar medfölja en tendens att bryta med kumulativiteten bakåt och inte tillräckligt beakta likartad forskning som redan gjorts under andra beteckningar. Frågan är, menar de, om kunskapshistoria tillräckligt mycket står på någons axlar, och vems axlar man vill stå på (Bergwik & Holmberg, 2020).

Men det är alltså vid en historisk – inte idéhistorisk – institution som kunskapshistoria mest explicit gjort sig gällande i Sverige, nu också som en formell centumbildning. Och även om det i Lund skett en viss formalisering bör man understryka att till skillnad från idéhistoria är kunskapshistoria inte ett institutionaliserat universitetsämne med egen undervisning och forskarutbildning etc, och ser inte ut att bli så under en överskådlig framtid. Snarare är det ett forskningsfält och en forskningsinriktning som kan leva i olika typer av universitetsämnen och -miljöer. I det ligger också en potentiell styrka, och detta ska vi återkomma till i avslutningen.

AVSLUTNING

Så, likheter och överlappningar finns mellan idéhistoria och kunskapshistoria. På så vis är det rimligt att svenska, men även norska och danska, idéhistoriker har kunnat känna igen sig i det som nu lanseras som kunskapshistoria och kan mena att det i någon mening ju är vad de redan håller på med. I det här temanumret deltar exempelvis idéhistorikerna Johan Kärnfelt, Ellen Krefting och Anne Helness, som närmar sig kunskapens historia från något olika perspektiv, där Kärnfelt mer företräder det vetenskapshistoriska. Men att det hela känns bekant för flera idéhistoriker betyder nog knappast att det framväxande internationella kunskapshistoriska fältet kommer att bli helt identiskt med något av de skandinaviska ämnena idéhistoria.

Och åter kan vi då återvända till och understryka det som nämndes inledningsvis, nämligen kunskapshistorians tvärvetenskapliga eller integrativa aspekter. I stället för att se forskningsfältet kunskapshistoria som en konkurrent till ämnet idéhistoria, kan man se det som en mötesplats där forskare med angränsande intressen kan mötas och i bästa fall korsbefrukta varandra. Det underströks bland annat av

Simonsen och Skouvig i deras danska introduktion till kunskapshistoria; deras slutsats var att just tvärvetenskapen ”er videnshistoriens styrke, da den skaber en platform, der åbner for mødet flere fagdiscipliner imellem og derigennem også for nye måder at gå til historien på, som kan bidrage med nye indsigter i historiske processer” (Simonsen & Skouvig, 2019, s. 24).

Kunskapshistoria har hittills varit en bred kyrka. Den tycks ha en tillräcklig bredd för att forskare från olika sammanhang och traditioner ska kunna känna att de har en plats och att det knyter an till vad de håller på med, men också tillräckligt med insnävring, avgränsning och fokus för att det ska kunna attrahera vissa och inte andra – om det skulle vara en historia om ”vad som helst” skulle näppeligen någon forskare känna sig interPELLERAD av eller vilja visa intresse för fältet. Men kring kunskapens roll i det förflutna kan mediehistoriker, utbildningshistoriker, bokhistoriker, idéhistoriker, kulturhistoriker, vetenskapshistoriker, informationshistoriker och för den delen kunskapssociologer (som Henrik Lundberg i detta nummer) samlas. I bästa fall är det integrativa också generativt, det vill säga, i möten mellan olika traditioner med visst nytt fokus kan nya perspektiv och forskningsfrågor växa fram.

Ur den integrativa synvinkeln vill vi i alla fall förstå det föreliggande tidskriftsnumret, vars artiklar introduceras mer i förordet: som en möjlighet för forskare från olika sammanhang att ge några exempel på och diskutera kunskapens förutsättningar, framträdelseformer och betydelse. Vår förhoppning är också att detta kan stimulera till vidare reflektioner över för- och nackdelar med att använda kunskap som en analytisk ingång till historien, men också till vidare tvärvetenskapliga skandinaviska samarbeten – varför inte med idéhistoriker vid rodret? Idéhistoriker från de skandinaviska länderna har onekligen goda förutsättningar att ge sig in i och bidra till den internationella diskussionen om kunskapshistoria. Kunskapshistorias framväxt kan därtill i bästa fall också ge idéhistoriker incitament till att understryka sitt ämnes särprägel och styrka, samt bygga sin identitet och praktik – även det gärna i skandinavisk dialog.

NOTER

- 1 De två nästföljande frågorna var ”Vad bör jag göra?” (*Was soll ich tun?*), respektive ”Vad vågar jag hoppas?” (*Was darf ich hoffen?*). Om den första gällde epistemologi kan de senare sägas röra etik respektive religion.

- 2 Det kan nämnas att Sven-Eric Liedman, utbildad i filosofi i Lund, men inflytelserik professor i idéhistoria i Göteborg, företog en liknande utveckling som sin något yngre generationskamrat Schanz i Århus: från en Marx-centrerad forskningspraktik till en mer historiefilosofisk och modernitetsanalytisk bredare idéhistoria.
- 3 Mikkel Thorup skriver att idéhistoria befinner sig ”mellem filosofi og historie” och alltså är något mer än historiska studier av filosofin.
- 4 Även om det ju kan finnas undantag: i en text om temporalitet och kunskapshistoria lyfter exempelvis idéhistorikern Victoria Höög fram Kosellecks teoribildning som möjligt tillskott för kunskapshistoria. Se Höög 2020.

LITTERATUR

- Aavitsland, K. B. (2017): ”Sansningens kilde og talens utspring: Bilder som idéhistoriske kilder i førmoderne kultur”, s. 169-183 i E. Krefting, E. Schaanning & R. Aasgaard (red.) *Grep om fortiden: perspektiver og metoder i idéhistorie*, Oslo: Cappelen Damm.
- Andersen, L., I. Lind Christensen & M. Simonsen (2019): ”Videnscirkulation – et nyt nøglebegreb i historiefaget?”, *Kulturstudier*, 10 (2): 5-11.
- Andersson, N., & H. Björck (red.) (2008): *Idéhistoria i tiden: perspektiv på ämnets identitet under sjuttiofem år*. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Andersson Burnett, L. (2014): ”An Eighteenth-Century Ecology of Knowledge: Patronage and Natural History”, *Culture Unbound: Journal of Current Cultural Research*, 6 (7): 1275-1297.
- Bellingradt, D., & J. Salman (2017): ”Books and Book History in Motion: Materiality, Sociality and Spatiality”, s. 1-11 i D. Bellingradt, P. Nelles, & J. Salman (red.) *Books in Motion in Early Modern Europe: Beyond Production, Circulation and Consumption*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Bergwik, S. (2016): *Kunskapens osynliga scener: vetenskapshistorier 1900-1950*. Göteborg: Makadam.
- Bergwik, S., & L. Holmberg (2020): ”Concluding Reflections: Standing on Whose Shoulders? A Critical Comment on the History of Knowledge”, s. 283-299 i J. Östling, D. Larsson Heidenblad & A. Nilsson Hammar (red.) *Forms of Knowledge: Developing the History of Knowledge*, Lund: Nordic Academic Press.
- Blair, A. M. (2010): *Too Much to Know: Managing Scholarly Information before the Modern Age*. New Haven: Yale University Press.
- Brillman, K. (2020): ”Confessional Knowledge: How Might the History of Knowledge and the History of Confessional Europe Influence Each Other?”, s. 29-46 i J. Östling, D. Larsson Hei-

- denblad & A. Nilsson Hammar (red.) *Forms of Knowledge: Developing the History of Knowledge*, Lund: Nordic Academic Press.
- Claeys, G. (2011): *Searching for Utopia: The History of an Idea*. London: Thames & Hudson.
- Daston, L. (2017): "The History of Science and the History of Knowledge", *KNOW: A Journal on the Formation of Knowledge*, 1 (1): 131-154.
- Davenport, R., K. Gjerpe & K. B. Sletnes (red.) (1996): *Helhet på tvers: 50 år med idéhistorie i Norge*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Dupré, S., & G. Somsen (2019): "The History of Knowledge and the Future of Knowledge Societies", *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte*, 42 (2-3): 186-199.
- Ekström, A. (red.) (2004): *Den mediala vetenskapen*. Nora: Nya Doxa.
- Enebakk, V. (2017): "Idéhistoriefagets idéhistorie: Et faghistorisk blikk på norsk idéhistorie og den annen front", s. 15-34 i E. Krefting, E. Schaanning & R. Aasgaard (red.) *Grep om fortiden: perspektiver og metoder i idéhistorie*, Oslo: Cappelen Damm.
- Goering, D. T. (2017): "Ideen- und Geistesgeschichte in Deutschland – eine Standortbestimmung", s. 7-53 i D. T. Goering (red.) *Ideengeschichte heute: Traditionen und Perspektiven*, Bielefeld: Transcript.
- Grumsen, S., & H. H. Hjermitsev (2007): "Institut for Idéhistorie 1967-2004: Et studie af institutionens oprettelse, udvikling og afvikling", *Slagmark* 50.
- Holmberg, L. (2017): *The Maurists' Unfinished Encyclopedia*. Oxford: Voltaire Foundation.
- Holmberg, S. (2018): "Kunnskapshistorie – et nytt, gammelt fagfelt", *Historikeren* (4).
- Höög, V. (2020): "Histories Before History: Condorcet's Temporal Dimensions Reconsidered as History of Knowledge", s. 157-173 i J. Östling, D. Larsson Heidenblad & A. Nilsson Hammar (red.) *Forms of Knowledge: Developing the History of Knowledge*, Lund: Nordic Academic Press.
- Jansson, A. (2019): "Things are Different Elsewhere: An Intellectual History of Intellectual History in Sweden", *Global Intellectual History* (online before print).
- Jordheim, H. (2001): *Lesningens vitenskap: utkast til en ny filologi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kant, I. (1911): *Kant's gesammelte Schriften. Bd 3. Abt. 1, Werke. Dritter Band: Kritik der reinen Vernunft*. Berlin: Georg Reimer.
- Krefting, E., E. Schaanning & R. Aasgaard (red.) (2017): *Grep om fortiden: perspektiver og metoder i idéhistorie*. Oslo: Cappelen Damm.
- Krefting, E. (2017): "Bøkenes kraft: Bokhistoriske perspektiver i idéhistorien", s. 255-271 i E. Krefting, E. Schaanning & R. Aasgaard (red.) *Grep om fortiden: perspektiver og metoder i idéhistorie*, Oslo: Cappelen Damm.
- Kärnfelt, J. (2018): "Om boken", s. 11-21 i J. Kärnfelt, K. Grandin, & S. Jülich (red.) *Kunnskap i*

- rörelse: *Kungl. Vetenskapsakademien och skapandet av det moderna samhället*, Stockholm: Makadam.
- Kärnfelt, J., K. Grandin & S. Jülich (red.) (2018): *Kunskap i rörelse: Kungl. Vetenskapsakademien och skapandet av det moderna samhället*. Stockholm: Makadam.
- Larsson Heidenblad, D. (2020): "Financial Knowledge: A Rich New Venture for Historians of Knowledge", s. 47-58 i J. Östling, D. Larsson Heidenblad & A. Nilsson Hammar (red.) *Forms of Knowledge: Developing the History of Knowledge*, Lund: Nordic Academic Press.
- Leong, E. (2008): "Making Medicines in the Early Modern Household", *Bulletin of the History of Medicine*, 82 (1): 145-168.
- Lässig, S. (2016): "The History of Knowledge and the Expansion of the Historical Research Agenda", *Bulletin of the German Historical Institute*, 59: 29-58.
- Lässig, S., & S. Steinberg (2017): "Knowledge on the Move: New Approaches toward a History of Migrant Knowledge", *Geschichte und Gesellschaft*, 43 (3): 313-346.
- Marchand, S. (2019): "How Much Knowledge is Worth Knowing? An American Intellectual Historian's Thoughts on the *Geschichte des Wissens*", *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte*, 42 (2-3): 126-149.
- Mulsow, M., & L. Daston (2019): "History of Knowledge", s.159-188 i M. Tamm & P. Burke (red.) *Debating New Approaches to History*, London: Bloomsbury Academic.
- Nilsson Hammar, A. (2018): "Theoria, Praxis, and Poiesis: Theoretical Considerations on the Circulation of Knowledge in Everyday Life", s. 107-124 i J. Östling, E. Sandmo, D. Larsson Heidenblad, A. Nilsson Hammar & K. H. Nordberg (red.) *Circulation of Knowledge: Explorations in the History of Knowledge*, Lund: Nordic Academic Press.
- Nordin, S. (2011): *Varför idéhistoria? En ämnesintroduktion för nya studenter*. Lund: Studentlitteratur.
- Pedersson, A. (2017): *En fängslade vetenskap: kriminologi i Sverige, 1885-1965* (Doktorsavhandling). Göteborg: Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion.
- Raj, K. (2013): "Beyond Postcolonialism ... and Postpositivism: Circulation and the Global History of Science", *Isis*, 104 (2): 337-347.
- Secord, J. (2004): "Knowledge in Transit", *Isis*, 95 (4): 654-672.
- Simonsen, M., & L. Skouvig (2019): "Videnshistorie: Nye veje i historieforskningen", *Temp - tidsskrift for historie*, 10 (19): 5-26.
- Skouvig, L. (2020): "The Raw and the Cooked: Information and Knowledge in History", s. 107-121 i J. Östling, D. Larsson Heidenblad & A. Nilsson Hammar (red.) *Forms of Knowledge: Developing the History of Knowledge*, Lund: Nordic Academic Press.

- Smith, P. H. (2016): "Historians in the Laboratory: Reconstruction of Renaissance Art and Technology in the Making and Knowing Project", *Art History*, 39 (2): 210-233.
- Svensson, R. (2020 kommande): "Revolting against the Established Book Market: Book Cafes as Key Actors Within the Counterpublic of the Scandinavian New Left", i J. Östling, N. Olsen & D. Larsson Heidenblad (red.) *Histories of Knowledge in Postwar Scandinavia: Arenas, Actors, and Aspirations*, Abingdon: Routledge.
- Thorup, M. (2019): *Hvad er idéhistorie?*. Aarhus: Forlaget Slagmark.
- Whatmore, R. (2016): *What is Intellectual History?*. Cambridge: Polity.
- Whatmore, R. & B. Young (red.) (2016): *A Companion to Intellectual History*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Östh Gustafsson, H. (2018). "Kunskapshistoriens samtidsrelevans", *Historisk tidskrift*, 138 (4): 678-687.
- Östling, J. (2015): "Vad är kunskapshistoria?", *Historisk tidskrift*, 135 (1): 109-119.
- Östling, J. & D. Larsson Heidenblad, (2017): "Cirkulation - ett kunskapshistoriskt nyckelbegrepp", *Historisk tidskrift*, 137 (2): 269-284.
- Östling J., E. Sandmo, D. Larsson Heidenblad, A. Nilsson Hammar & K. H. Nordberg (red.) (2018): *Circulation of Knowledge: Explorations in the History of Knowledge*. Lund: Nordic Academic Press.
- Östling, J., D. Larsson Heidenblad, E. Sandmo, A. Nilsson Hammar & K. H. Nordberg (2018): "The History of Knowledge and the Circulation of Knowledge", s. 9-33 i J. Östling, E. Sandmo, D. Larsson Heidenblad, A. Nilsson Hammar, & K. H. Nordberg (red.) *Circulation of Knowledge: Explorations in the History of Knowledge*, Lund: Nordic Academic Press.
- Östling, J., D. Larsson Heidenblad & A. Nilsson Hammar (2020): "Introduction. Developing the history of knowledge", s. 5-26 i J. Östling, D. Larsson Heidenblad, & A. Nilsson Hammar (red.) *Forms of Knowledge: Developing the History of Knowledge*, Lund: Nordic Academic Press.
- Östling, J. & D. Larsson Heidenblad (2020 kommande): "Fulfilling the Promise of the History of Knowledge: Key Approaches for the 2020s", *Journal for the History of Knowledge*, 1 (1).
- Östling, J., N. Olsen & D. Larsson Heidenblad (red.) (2020): *Histories of Knowledge in Postwar Scandinavia: Actors, Arenas and Aspirations*. Abingdon: Routledge.